

TƏDRİS ƏDƏBİYYATININ NÖVLƏRİ VƏ TİPOLOJİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

SƏFƏROVA S.E.

BDU, Kitabşünaslıq və Nəşriyyat işi kafedrasının doktorantı
s.sevda_84@mail.ru

Məqələdə tədris ədəbiyyatının növlərindən və tipoloji xüsusiyyətlərindən, dərslərin, fənn proqramlarının, dərslər vəsaitlərinin və s. redaktə prinsiplərindən bəhs edilmişdir. Burada eyni zamanda tədris ədəbiyyatının ənənəvi redaktə prinsipləri ilə yanaşı müasir redaktə prinsiplərinə də yer verilmiş, alternativ dərslər məsələsinə yer verilmişdir.

Açar sözlər: tədris ədəbiyyatı, dərslər, dərslər vəsaiti, fənn proqramı, praktikum, alternativ dərslər

Tədris nəşrinin hazırlanması nəşriyyat-redaksiya fəaliyyətinin xüsusi bir sahəsidir. Tədris ədəbiyyatının yaranma prosesi isə başqa ədəbiyyat növü olan ədəbiyyatların yaradılmasından kəskin fərqlənir. Burada müəllif və redaktor tədris materialının yaradılmasını birlikdə təmin edirlər. Tədris ədəbiyyatının yaradılması zamanı iki vəziyyətə diqqət yetirilməlidir:

1. Tədris nəşrləri təhsil sahəsinin əsas vasitələrindəndir və tədris prosesinin əsas elementi hesab olunur,

2. Tədris ədəbiyyatı biliyin müəyyən bir sahəsinə əks etdirir.

Hər iki vəziyyət tədris ədəbiyyatının nəşrinə qarşı bir sıra tələblər irəli sürür.

Birinci vəziyyətdə tədris ədəbiyyatının məzmununun tələbə və şagirdlərə pedaqoji təsiri nəzərdə tutulursa, ikinci vəziyyətdə, tədris ədəbiyyatı mətninin predmetini xarakterizə edən informasiyanın xüsusi olaraq bu və ya digər nəşrin qarşıya qoyduğu məsələlərə uyğun olaraq seçilməsi və ya işlənilməsi nəzərdə tutulur. Bu halda biliyin təkcə xüsusiyyətləri deyil, həmçinin tələbə və şagirdlərin informasiya mədəniyyəti də nəzərə alınır.

Təhsildə tədris ədəbiyyatı tərbiyəvi, inkişafetdirici rola malik olan nəşrdir. Hər bir tədris ədəbiyyatının konkret fənn predmeti mövcuddur.

Tədris ədəbiyyatı həm elmi, həm ideya cəhətdən qüsuruz olmalı, həmçinin ondan istifadəni asanlaşdıran bütün lazımı sorğu aparatı ilə təchiz edilməli və yüksək səviyyədə tərtib olunmalıdır (10,6).

Mütəxəssislər tədris ədəbiyyatının aşağıdakı funksiyalarını ayırırlar:

- 1) kommunikativ;
- 2) informativ;

3) stimullaşdırıcı və motivasiya edici;

4) istiqamətləndirici;

5) tərbiyə edici, nizamlayıcı və s.(7,56)

Tədris ədəbiyyatlarında forma və məzmunların vəhdəti, əsasən də dil və üslubların kitab müəllifinin istifadə etdiyi mövzuya, məzmununa uyğunluğu məsələsidir.

Tədris ədəbiyyatlarında şərh olunan materialın anlaşılıqlığı redaktor qiymətləndirilməsində əsas meyarlardandır.

Əlyazmalarda verilən terminləri, sxemləri, cədvəlləri nəşriyyat redaktoru diqqətlə nəzərdən keçirməlidir. Çünki onlar mətnin qavranılmasını asanlaşdırır. Mətnə işlənən terminlərin izahı əksər hallarda mötərizə (...) arasında verilir.

Müəllif mətnə əlavə etdiyi illüstrasiyalara aid olan şərhləri oxucuya çata biləcək şəkildə təqdim etməlidir. Həm illüstrasiyalar, həm fotosəkillər geniş dərkətdirmə xüsusiyyətinə malik olmalıdırlar.

Mətnlərdəki illüstrativ sxemlər müasir texnologiyanın, informasiya avadanlıqlarının təqdimində əhəmiyyətli rol oynayır. Sxemlər vasitəsilə hər bir qurğunun qurulmasını istifadə mexanizmi haqqında məlumat almaq mümkündür. Hər söz, hər bir ifadə yerinə düşməli, onlarda əsas motivlərin sədası duyulmalıdır (8, 107).

Dərslərin illüstrasiyalarının evristik əhəmiyyəti son dərəcə böyükdür. Dərslər nəşriyyəsinə görə, müəllif mətn üzərində işləyərək zəruri illüstrasiyaları əsaslı psixoloji və pedaqoji ölçülərlə müəyyən etməlidir. Dərslər illüstrasiyası konsepsiyasının başlıca paradiqması belədir: dərslərdə illüstrasiyalar dərslərin konsepsiyasını bilavasitə əks etdirməli, dərslərin psixoloji-pedaqoji məqsədlərinin reallaşmasında köklü rol oynamaqdadır.

Müəllif dərslərin illüstrasiyalarını rəssamla (təlim dizaynerləri ilə) qarşılıqlı əlaqə şəraitində işləməlidir: dünya təcrübəsinin əsas paradiqmalardan biri belədir. Rəssam, şübhəsiz ki, yaradıcılıq fəaliyyəti ilə seçilir. Lakin dərslər konsepsiyasının özünün qeydsiz-şərtsiz həqiqətləri var: dərslər məkanında rəssamın fantaziyası psixoloji-pedaqoji məqsədlərlə rəvnaqlanmalıdır. Müəyyən edilmişdir ki, hətta mətnin qavranılması və anlaşılması illüstrasiyaların rəng koloriti ilə şərtlənir.

Dərslərlərin yeni nəslinin yaradılmasında təlim dizaynerləri önəmli rol oynamaqdadır. Fikrimizcə, pedaqoji universitetlərdə bədii qrafika fakültələrimiz təlim dizaynerlərinin hazırlanmasına xüsusi diqqət yetirməlidir.

Dərslərə iki yönümdə tərtibat verilməlidir. Onlardan biri bədii tərtibatdır. Bədii tərtibatdan fərqli olaraq, dərslərin bir də psixoloji (pedaqoji) tərtibatı da vardır. Psixoloji (pedaqoji) tərtibat isə artıq rəssamın deyil, bilavasitə müəllifin funksiyasına aiddir.

Bu gün artıq müasir dərslik müəlliflərinin psixoloji missiyasında yeni bir qat əmələ gəlib: şagirdlərin bilavasitə dərslik məkanında aktivləşdirilməsi müasir dərsliklərin konseptual modelinin başlıca paradigması kimi özünü göstərir. Başqa sözlə, müasir dərsliklər köklü koqnitiv və kreativ fonla fərqlənir. Koqnitiv fonun başlıca funksiyası şagirdlərin təfəkkür və təxəyyülünün inkişafı üçün intellektual və kreativ şəraitin yaradılması ilə şərtlənir (3,36).

Müasir kitabşünaslıqda ədəbiyyatların spesifik növlərinin öyrənilməsinə funksional yanaşma qəbul edilmişdir. Bu və ya digər tədris ədəbiyyatına dair əlyazmaların bütün komponentləri bir-biri ilə vahid funksional prinsiplə şərtlənən sistem kimi nəzərdən keçirilir. Qeyd etmək lazımdır ki, ədəbiyyatın spesifikasiyasını ən çox onun məqsədli təyinatı aşkarlayır (11, 214).

Tədris ədəbiyyatının sosial funksiyası cəmiyyətdə təhsilin məsələləri və rolu ilə müəyyən edilir. Bu, hər şeydən əvvəl, şəxsiyyətin inkişafı ilə bağlıdır. Tədris ədəbiyyatının məqsədli təyinatı onun təlimdə, tədris, tərbiyə və yaradıcı inkişafında vasitə olmasıdır. Tədris ədəbiyyatının vəzifəsi tələbə və şagirdlərə yalnız tədris proqramına uyğun kompleks bilikləri çatdırmaq deyil, həmçinin tədris prosesində üç funksiyanın - tədrisin, tərbiyənin və inkişafın ahəngdar birliyini çatdırmaqdır. Bu funksiyaların hər birinin öz məzmunu, öz anlayışı var.

Təhsil tədris predmetinin qavranılmasının məqsədyönlü rəhbərlikdir: biliklərin qavranılması, vərdiş və bacarıqların əldə edilməsi. Tədris ədəbiyyatı fənnin tələbləri ilə yanaşı müasir dövrün tələblərinə də cavab verməli, tərbiyəvi əhəmiyyət daşımalıdır.

Tədris ədəbiyyatının əsasını təhsil, təlim təşkil edir. Müasir tədris nəşrlərinin quruluşunu materialın aydın şərh, onların tərtibatı, şərhin dili təşkil edir. Tədris, tərbiyə və inkişaf biri-birindən şərti olaraq ayrılırlar, lakin onlar vahid tam kimi üzvi surətdə bağlıdırlar.

Tədris ədəbiyyatının predmeti (informasiyanın xarakteri) eyni zamanda təhsil predmetidir. Tədris ədəbiyyatının əsas informasiya xüsusiyyəti onun geniş mövzu diapazonuna malik olmasıdır. Tədris predmeti təhsil proqramına müvafiq biliklər, vərdişlər və bacarıqlar külliyyətidir. Materiallar didaktika qanunlarına müvafiq olaraq işlənir. Hər hansı bir fənn üzrə tədris proqramları yalnız tədris məsələləri üzrə deyil, həmçinin müəyyən oxucuya ünvanlanıb, tərbiyəvi əhəmiyyət daşımalıdır.

Tədris fənninə cəmiyyətin məqsədi, ideali, əsas sosial və mənəvi dünyasının formalaşdırılması daha çox aiddir.

Tədris nəşrlərinin ünvanlandığı tədris müəssisəsinin növü də tədris predmetinin xüsusiyyətlərinə və onun şərh üsullarına əhəmiyyətli dərəcədə təsir edən amillərdəndir. Bu nəşrlərdə oxucu ünvanı tam dəqiqləşdirilmişdir.

Hər bir tədris ədəbiyyatı konkret olaraq müəyyən oxucu auditoriyasına tövsiyə olunur.

Tədris ədəbiyyatını təyinatına və informasiya xarakterinə görə dörd qrupa ayırmaq olar: 1) proqram-metodik nəşr (plan-prospekt, fənn proqramı); 2) tədris-metodiki nəşr (metodiki göstəriş, metodiki vəsait); 3) öyrədici nəşrlər (dərslik, dərs vəsaiti); 4) yardımçı nəşrlər (praktikum, müntəxəbat, sual və tapşırıqlar məcmuəsi, oxu kitabı). (6,54)

Plan-prospekt tədris ədəbiyyatının nəşri ilə bağlı nəşriyyatların fəaliyyətində ideoloji, təşkilati-istehsalat işləri əsas meyar kimi qəbul edilir. O, əsas etibarilə, nəşrlərin tematik planı və onun redaksiya - nəşriyyat prosesində izlənilməsindən ibarətdir. Bu da nəşriyyat işinin ideya istiqamətini müəyyənləşdirir.

Redaksiya-nəşriyyat prosesi elə qurulmalıdır ki, müəllifdən kifayət dərəcədə işlənilməmiş, ideyası tam açılmamış əsərlər qəbul olunmasın. Odur ki, tədris ədəbiyyatı nəşr edən hər bir nəşriyyat ətrafına müvafiq sahələr üzrə təkmilləşmiş mütəxəssislər toplanmalıdır.

Tədris ədəbiyyatının nəşri üçün savadlı müəlliflərin cəlb edilməsi gələcək kitabın kefiyyətinə müsbət təsir göstərir.

Tədris prosesinin təlim çərçivəsini və qarşıya qoyulan məsələləri müəyyən edən məhz proqram-metodik nəşrlərdir. Tədris proqramları Təhsil Nazirliyi tərəfindən hazırlanır və nəşr edilir. Onlar əsasən tədris prosesini tənzimləyir, müəllim və tələbələr üçün tədris fənninin qavranılması üçün metodiki rəhbərlik rolunu ifa edir.

Əlyazmanın həcmnin hesablanması plan-prospekt əsasında olmalıdır. Müəllif plan-prospektdə oxucu kontingentini və məqsədli təyinatını müəyyən edir, hər bir fəslə, bölmələrə, yarım bölmələrə ətraflı aydınlıq gətirir, hər bir fəslin məzmununu qısaca şərh edir, illüstrasiyaların xarakterini, sayını bildirir və s.

Prospekt - latınca "*prosektus*" sözündən olub, növ, xülasə mənasını daşıyır, nəşriyyatda isə müəllif tərəfindən təqdim olunan əlyazmanın işlənmiş planıdır. Tədris ədəbiyyatı nəşr edən heç bir nəşriyyat əlyazmanı prospektsiz qəbul etməməlidir. Nəşriyyat təcrübəsində rast gəlinən plan prospektləri iki əsas növə ayırmaq mümkündür: yaradıcılıq məlumatları, yaxud plan-prospektlər.

Prospektin əsas hissəsini əsərin planı təşkil edir. Nəşriyyatlarda həmin planı əsərin plan-prospekti adlandırırlar. Kitabda işıqlandırılması vacib bilinən hər bir suala plan-prospektdə yer ayrılır.

Plan-prospektin qiymətləndirilməsi nəşriyyat üçün müəlliflə bağlanan müqavilənin, yəni ədəbi sifarişin - gələcək əlyazmanın verilmiş plan-prospektə uyğunluğunun əsas şərtlərindəndir.

Nəşriyyat müəllifin təqdim etdiyi plan-prospektə əsasən onun müvafiq materiala nə dərəcədə bələd olması, mövzunu tam əhatə edə bilməsi və s. haqqında məlumat əldə edə bilər.

Əsər üzərində iş zamanı müəllif mütləq təsdiq edilmiş plan-prospektə istinad etməlidir. Əgər müəllif əlyazma üzərində işləyərkən plan-prospektdən kənara çıxmalara yol verərsə, yaxud dəyişiklik edərsə, mütləq bu haqda nəşriyyata məlumat verməli və etdiyi dəyişikliyi nəşriyyatla razılaşdırmalıdır (9,58).

Fənn proqramları təhsil prosesində tədris ədəbiyyatı kimi mühüm əhəmiyyət daşıyır. Proqramlar tədris müəssisələrində fənn tədrislərindəki proqram - metodik nəşrlər arasında müəyyən edici rol oynayır. Proqramın keyfiyyətindən tələbə və şagirdlərin hazırlıq səviyyəsi çox asılıdır. Çünki dərslük və dərs vəsaitlərinin tərtibinin əsasını proqramlar təşkil edir. Müasir tədris ocaqları üçün həm baza proqramı, həm də ikinci dərəcəli proqramlar mövcuddur. *Baza proqramı* fənn biliklərinin və onların mütləq həcmimin əsasını müəyyənləşdirir. *İkinci dərəcəli xarakter daşıyan proqramlara* metodiki tövsiyələri və metodiki vəsaitləri aid etmək olar. Lakin onlar daha çox qiyabi təhsil alan tələbələr üçün nəzərdə tutulur. Belə nəşrlərin əsas vəzifəsi material üzərində müstəqil iş aparmaq metodikasının şərh, mövcud tədris predmetinin vəzifələrini, dərslüyün metodiki və dialektik prinsiplərini izah etməkdir.

Baza proqramlarının əsas funksiyalarından biri də keçiləcək fənnin saatlara bölünməsidir. Hər bir fənn professional olaraq saatlara ayrılır və proqram üzrə tələbə və şagirdlərə təqdim edilir (6).

Dərs vəsaitləri tədris nəşrlərinin geniş və rəngarəng növüdür. Dərs vəsaiti konkret fənn üzrə tədris proqramına uyğun hazırlanmış, dərslükdə verilən biliklərin genişləndirilməsi və möhkəmləndirilməsinə xidmət edən vasitədir. Dərs vəsaitləri tədris proqramlarında nəzərdə tutulan biliklərin yaxşı qavranılması, dərinləşdirilməsi və genişləndirilməsi üçün yaradılmışdır (2,196).

Dərs vəsaitlərinə ənənəvi olaraq dərslüyün hansısa bir bölümünə dair, onun ətraflı şərhini verən yazılı tədris nəşrləri aiddir. Vəsait həm öyrənənlər, həm də öyrədənələr üçün eyni əhəmiyyət kəsb edir. Dərs vəsaitləri dərslüklərdən nisbətən az sistemli olması ilə fərqlənir. Dərs vəsaitləri arasında həm məcburi olanlar (məs., müntəxəbatlar), həm də əlavə vəsaitlər vardır. Əlavə dərs vəsaitlərindən istifadə etmək o qədər də mühüm deyil.

Müasir təhsil sistemində tədris prosesində dərs vəsaitlərinin rolu getdikcə artır.

Dərs vəsaitlərinə məsələ və tapşırıqlar toplusu da aid edilir. Onların özünəməxsus xüsusiyyətləri var. Bu tədris nəşrləri keçilmiş materialın qavranılmasına, möhkəmləndirilməsinə və qazanılmış biliklərin

yoxlanılmasına xidmət edir. Onlar dərslüklərlə yanaşı istifadə edilmək üçün buraxılmış və eyni oxucu auditoriyasına ünvanlanmışdır.

Dərs vəsaitləri əsas və fakültativ olur.

Əsas dərs vəsaitləri tədris proqramları ilə müəyyənləşdirilir: məs., müntəxəbatlar, tarix və coğrafiyaya dair xəritələr, əcnəbi dildə olan, keçilən fənnə uyğunlaşdırılmış mətnlər və s.

Fakültativ dərs vəsaitlərinə isə oxu üçün kitablar, proqramın ayrı-ayrı hissələrini aydınlaşdıran yazılı tədris vəsaiti və s. aiddir.

Dərslüklər konkret fənn üzrə tədris planı və proqramı hazırlanmış nəzəri və praktik biliklərin əsaslarının sistemli və anlaşıqlı şəkildə izah olunduğu əsas vasitədir. Təhsilin məzmunu dərslüklərdə reallaşır. Tədrisin hər bir mərhələsində öyrənilməsi vacib olan bütün materialı özündə cəmləşdirir və yüksək sistemliliyi ilə fərqlənir. Dərslüklər tədris proqramı əsasında ona müvafiq olaraq tərtib edilir. Dərslüklər keçilən fənnlər üzrə biliklərin möhkəmləndirilməsinə, öyrədilənə yüksək iş bacarığı aşılamağa imkan verir. Dərslüklər təlim prosesində mühüm yer tutur və predmetin baza biliklərini özündə birləşdirir. Dərslüklərdə material elə yerləşdirilməlidir ki, öyrənənin şərh müstəqil qavraması üçün imkan yaradılmış olsun. Şərh elə ardıcıl, sistemli, məntiqi əsaslandırılmalıdır ki, proseslərin və hadisələrin təsviri tam şəkildə öyrənənə çata bilsin.

Təlim forması dəyişdikcə dərslüklər də dəyişir. Dərslüklərin tərtibi elmi nailiyyətlər və həyatın tələbi ilə baş verir.

Dərslüklər tədris proqramı əsasında və ona müvafiq olaraq tərtib edilən sənəddir. O mühüm bilik mənbəyidir: şagirdlər, tələbələr müəyyən fənlər üzrə bilikləri, əsas etibarilə dərslükdən alırlar. Dərslük keçilən bilikləri möhkəmləndirməyə, tətbiq etməyə, müstəqil iş bacarıqları aşılamağa imkan verir. Dərslük təlim prosesində mühüm yer tutur.

Dərslüyün keyfiyyəti müvafiq pedaqoji-gigiyenik tələblərə cavab verməsi ilə bağlıdır. Bu tələblər aşağıdakılardan ibarətdir:

Dərslük

- proqramda müəyyən edilmiş nəzəri bilikləri, elmin son nailiyyətlərini əks etdirməlidir;

- təlimin tərbiyəedici və inkişafetdirici vəzifələrinin həllinə kömək etməlidir;

- tələbə və şagirdlərin müstəqil işi üçün əlverişli şərait yaratmalıdır;

- metodiki cəhətdən tələbə və şagirdlərin yaşına və anlama səviyyəsinə müvafiq tərtib edilməli, mövzunun mənimsənilməsinə kömək edən metodik aparata (izahatlar, suallar, tapşırıqlar, nümunələr, əyanilik və s.) malik olmalıdır (1,38).

ƏDƏBİYYAT

1. İsmayıl Umudlu. Kitab nəşri bu gün. Bakı: "Əbilov, Zeynalov və oğulları", 2004.-322 s
2. Cəmiyyəva U. Tədris ədəbiyyatının tipoloji xüsusiyyətləri və növləri // Bakı Universitetinin xəbərləri: humanitar elmlər seriyası, 2007, N3, s. 196
3. Ə.Əlizadə. Dərslük-müəllim-dərs //Kurikulum jurnalı , 2010.-N4
4. İsmixanov M. Pedaqogikanın əsasları. Bakı : Nafta-Press, 2006. - 234s
5. Musalı V. Mətnlərin nəşrə hazırlanması problemləri. Bakı: "Elm və Təhsil", 2012.- 262 s
6. Антонова С.Г. Редакторская подготовка изданий. М.: МГУП, 2002.- 468 с
7. Бейлинсон В. Г. Арсенал образования: Характеристика, подготовка, конструирование учебных изданий .М: Книга, 1986
8. Лихтенциг Е.С., Михайлов А. И. Редактирование научной, технической литературы и информации. М.: 1974.-311 с
9. Маркус В.А. Организация и экономика издательского дела М.: Книга, 1983.-352с
10. Сенкевич М.П. Литературное редактирование научных произведений. М.: Высшая школа, 1970.- 272 с.
11. Сикорский. Редактирование отдельных видов литературы. М.: Книга, 1987.-397 с

ВИДЫ И ТИПОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ УЧЕБНОЙ

ЛИТЕРАТУРЫ

САФАРОВА С.Э.

РЕЗЮМЕ

В статье говорится формах и типологических особенностях учебной литературы, учебников, учебных программ, учебников и так далее, а также здесь выясняется принципы редактирования. В дополнение выясняется традиционные принципы редактирования учебной литературы в то же время также место уделяется современной альтернативной учебнике

Ключевые слова: учебник, учебные пособия, программы, практикум, альтернативный учебник

THE TYPES OF EDUCATIONAL LITERATURE AND ITS

TYPOLOGICAL CHARACTERISTICS

SAFAROVA S.E.

SUMMARY

The article refers to forms and typological features of the educational literature, textbooks, curricula, textbooks, and so on, and here it turns editing principles. In addition, it turns the traditional principles of editing textbooks at the same time and place is given to modern alternative textbook.

Key words: textbook, study guides, programs, practical, alternative textbook